

70). Τήν απόσταση αυτή συχνά υπογραμμίζει και ο ίδιος ο Sartre, όπως, λ.χ., στη *Ναυτία*. Ο συσχετισμός είναι ένδεικτικός της δεκτικότητας της Λ. Λασσιθιωτάκη, που με ένταση και μέθη έγινε κοινωνός μιας φιλοσοφικής σκέψης άρρηκτα δεμένης με την πράξη και βιούμενης κάθε στιγμή.

Πρόσωπα, πράγματα και ιδέες που σκιαγραφούν τη φυσιογνωμία του Παρισίου της δεκαετίας του '70 πλαισιώνουν τη μορφή του Sartre σε συμπαθητικά στιγμιότυπα. Διάλογοι καθημερινοί, διάλογοι φιλοσοφικοί, παρουσιάζουν με απλότητα απόψεις του Sartre γύρω από διάφορα θέματα. Ανάμεσά τους, σχόλια και αναλύσεις της κυρίας Λασσιθιωτάκη πάνω στον υπαρξισμό, σκέψεις και περιγραφές σε ώραιο λογοτεχνικό ύφος, άλλοτε νοσταλγικές, άλλοτε με χιούμορ, πάντοτε με αγάπη, ζωντανεύουν την εικόνα ενός φιλόσοφου που η ζωή και τό έργο του είναι συνδεδεμένα με απόλυτη συνέπεια. Γι' αυτό ακριβώς, στο βιβλίο της «*Μέ τον Σάρτρ*», παρουσιάζοντας τη σκέψη του παράλληλα και κυρίως μέσα από στιγμές της καθημερινής του ζωής, ρίχνει ένα τρυφερό φως στην προσωπικότητα αλλά και στη φιλοσοφία του.

ΧΑΡΑ ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ
ΕΔΠ ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Γρηγ. Φιλ. Κωσταρά: *Ο ένδημος φιλοσοφικός λόγος*, Αθήνα 1986, 319 σ.

Στό σύγγραμά του αυτό ο καθηγητής κ. Γ. Κωσταράς επιχειρεί μία εκ των ένδον προσέγγιση σειράς φιλοσοφικών θεμάτων τά όποια άπτονται άμεσα του προβλήματος της φιλοσοφικής συνείδησης όσον άφορά τή διαλεκτική σχέση αυτής με τό κοινωνικά πρακτέο. Τό βιβλίο άποτελεί ένα άπάνθισμα φιλοσοφικών δοκιμίων στά όποια επιχειρείται με διεισδυτικό και πρωτότυπο τρόπο ή κατά τό δυνατόν διεξοδική άνάλυση των μύχιων δυνατοτήτων του φιλοσοφικού λόγου στην κοινωνικοπολιτική του έκπτυξη και άναφορά. Ο συγγραφέας ταξινομεί και διατάσσει με όρθολογικότητα στά κεφάλαια του έργου του τά διάφορα προβλήματα τά όποια άνακύπτουν κατά τή διαδικασία λογικής διερεύνησης των δυνατών έκδοχών που ή διαλεκτική του υπό εξέταση θέματος παρουσιάζει.

Στά *Προλεγόμενα* (σ. 11-57), ένα έκτενές δοκίμιο πυκνό σε νοήματα, που σκιαγραφεί τό χαρακτήρα αλλά και διαγράφει σε γενικές γραμμές τή ουσία του όλου έργου, ό συγγραφέας επιχειρεί μία διαχρονική εξέταση του προβλήματος του προσδιορισμού της φιλοσοφικής συνείδησης στην πολιτική της διάσταση, όπως αυτή έκδιπλώνεται μέσα στο έπιστημονικό έργο διανοητών άπό τόν Πλάτωνα έως τόν Μάρξ. Η φιλοσοφία δέν είναι άπόδημη, αλλά ένδημη και καιρική, κοινωνική και πολιτική μορφή λόγου. Αυτός είναι ό κεντρικός άξονας γύρω άπό τόν όποιο περιστρέφονται οι έπιμέρους ιδέες του έργου. «Η φιλοσοφία γίνεται τό άγρυπνο όμμα των καιρών. Αυτό τό όμμα δέν δύνει πίσω άπό τήν όμίχλη άφηρημένων θεωρήσεων, αλλά εισδύει μέσα στην άδιαπέραστη λόχη των υπαρξιακών σχέσεων και αναλύει όλα τά επίκαιρα και επίδικα προβλήματα τόσο της άτομικής όσο και της όμαδικής ζωής» (σ. 11). Στην *Είσαγωγή*, ή όποια έπεται των προλεγομένων, ό συγγραφέας, επιχειρώντας νά προσδιορίσει τήν ουσία του φιλοσοφείν, άνευρίσκει ως τέτοια τήν έλευθερία. Συγχρόνως καθορίζει τίς σχέσεις ανάμεσα στη φιλοσοφία ως έλλογη δραστηριότητα και τή φιλοσοφία ως πρακτική, ήθική ένέργεια.

Στό πρώτο κεφάλαιο, πού φέρει τόν τίτλο *Ἡ σημασία τοῦ φιλοσοφικοῦ λογιμοῦ*, καταδεικνύοντας τή δυναμική ἐπέμβαση τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου στή διαμόρφωση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι καί τή συμβολή του στήν οἰκοδόμηση τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁ κ. Κωσταρᾶς ἀναλύει τή σημασία τῆς φιλοσοφίας ὡς στάσης κριτικῆς ἔναντι τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνικῶν προβλημάτων. Στό δεύτερο κεφάλαιο, μέ τόν τίτλο *Βαθμίδες συνειδήσεως στόν Πλάτωνα*, διαγράφεται ἡ ἐπίπονη πορεία, βάσει τῆς ὁποίας, ἡ φιλοσοφική συνείδηση, ἀπό ἀκραιφνῶς μεταφυσική, μεταμορφώνεται διαδοχικά στό ἔργο τοῦ Πλάτωνα σέ συνείδηση πολιτικῆς ἐλευθερίας. Στίς ἐπόμενες δύο θεματικές ἐνότητες ὁ συγγραφέας ἐπεξεργάζεται κριτικά μορφές ἐκδίπλωσης τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως τόσο στή σχετικοκρατική καί φαινομενοκρατική θεωρία τῶν σοφιστῶν, ἀντιπαραθέτοντας σ' αὐτή τόν πλατωνικό ὀρθολογισμό, ὅσο καί στήν ἰδεαλιστική ἠθική τοῦ Πλήθωνα.

Σέ μία σειρά ἀπό θεματικές ἐνότητες πού ἀκολουθοῦν, τό ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέα ἐπικεντρώνεται στό πρόβλημα τῆς κατάδειξης τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή γνώση καί τήν πράξη. Στήν πρώτη ἐνότητα μέ τίτλο *Ἡ ἀρμονία καί ἡ ἐνότητα τοῦ ἀρχαιοελληνισμοῦ*, διερευνώντας τή σημασία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ λόγου στόν ἐκάστοτε προσδιορισμό τοῦ δέοντος, ταυτίζει τή φιλοσοφία μέ τόν ἀγῶνα πού διεξάγει ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση γιά τήν κατάκτηση τῆς ἀρετῆς καί τῆς εὐδαιμονίας. Στή δεύτερη κατά σειρά ἐνότητα, πού φέρει τόν τίτλο *Ἡ γνωριμία μέ τήν παράδοση*, τό φαινόμενο τῆς παράδοσης ἀξιολογεῖται ἀπό τήν ἄποψη τῆς σημασίας του γιά τήν ἐθνική αὐτοσυνειδησία. Στήν τρίτη ἐνότητα, μέ τόν τίτλο *Γνώση καί πίστη*, πού ἀποτελεῖ καί ἓνα ἀπό τά ἄκρως ἐνδιαφέροντα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, τόν συγγραφέα ἀπασχολεῖ τό πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν δύο πνευματικῶν στάσεων, τῆς γνώσης καί τῆς πίστεως. Ἀσκώντας δριμεῖα κριτική σέ στεῖρες μορφές πνευματικότητας, ὅπως εἶναι ἡ ἐγκεφαλκή φιλοσοφία καί ὁ ἰδεολογικός φανατισμός, ἀναζητεῖ τρόπους γνήσιου μετασχηματισμοῦ τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως. Ἐπιστήμη καί θρησκεία, συνιστώντας πνευματική ἐνότητα, μποροῦν νά ὀδηγήσουν τόν ἀνθρώπο στήν ὁμοίωση μέ τό θεό, ὅπως ἔχει καταδείξει ἡ συστηματική φιλοσοφία ἀπό τόν Πλάτωνα μέχρι τόν Jaspers. Ὁ σ. θεωρεῖ τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τόν κόσμο ὡς δεσμό μέ τό Ἀπόλυτο καί τή χαρακτηρίζει ὡς ὑψιστή μορφή ἐλευθερίας. Ἀναζητώντας τά κριτήρια τῆς ὀρθῆς πράξης, θεμελιώνει τήν ἄποψη ὅτι ἡ ὀρθή πράξη ἀποτελεῖ ἐπακόλουθο τῆς ἀρμονικῆς σύζευξης γνώσης καί πίστεως.

Στά ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου ὁ προβληματισμός τοῦ συγγραφέα καθίσταται περισσότερο «πρακτικός», καθώς στρέφεται πρὸς θέματα πού ἀναφέρονται ἀμεσότερα σέ φλέγοντα κοινωνικά καί πολιτικά προβλήματα. Ὡς τέτοια θά μπορούσαν νά ἀναφερθοῦν ἡ ἀντιφατικότητα τῶν σύγχρονων μορφῶν στοχασμοῦ, ἡ ἀπόγνωση τῆς νεότητας, ἡ ὑπονόμευση τῆς ἐλευθερίας καί ὁ ἐκβαρβαρισμός τῶν ἠθῶν, ἡ δύναμη τῆς παραπληροφόρησης, ἡ ἀλλοτρίωση ὄλων τῶν μορφῶν συνειδήσεως, ἡ ἰδεολογική τρομοκρατία ὡς διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας καί παραποίηση τῆς ἱστορίας, οἱ αὐταρχικές, ὀλοκληρωτικές μορφές πολιτικῆς συνειδήσεως, πού συνιστοῦν διαστροφές τῆς δημοκρατίας, τό αἶτημα τῆς διαφύλαξης τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀξιοπρέπειας καί ἄλλα. Ἡ ἐνδημη φιλοσοφική συνείδηση καλεῖται σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις νά διαφυλάξει τήν ἀνθρώπινη οὐσία στήν πολιτική της διάσταση, ἡ ὁποία ὀρίζεται ὡς ἡ λεπτή ἰσορροπία μεταξύ ἐλευθερίας καί εὐθύνης. Ἀληθινή πολιτική πράξη σημαίνει σέ τελευταία ἀνάλυση αὐτοσυνειδησία, καί τοῦτο θέλει ἀκριβῶς νά ὑποδηλώσει ὅτι ὁ λόγος, ὡς καθαρῆ συνείδηση, ἐξέρχεται ἀπό τόν ἑαυτό του, προκειμένου νά γίνε — καί ὀφείλει νά γίνε — ἐνδημος, κοινωνικός καί πολιτικός. Τό ἔργο κλείνει μέ μία ἀναφορά σέ τέσσερις ἀπό τούς λαμπρότερους ἐκπροσώπους τοῦ σύγχρονου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τούς: Θ.Γ. Βορέα, Κ.Ι. Λογοθέτη, Κ.Δ. Γεωργούλη καί Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλο.

Στό πλαίσιο τῆς σύντομης αὐτῆς παρουσίας δέν εἶναι βεβαίως ἐφικτή μία διεξοδική

ανάλυση και έπαρκής αξιολόγηση τών απόψεων του έργου. 'Αξίζει όμως να τονισθεί τό γεγονός ότι ο καθηγητής κ. Γ. Κωσταράς έχει έπιτύχει στό σύγγραμά του αυτό, έκτός τών άλλων, μία ίσορροπία πυκνότητας διανοημάτων και πλαστικότητας ύφους.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Α. ΜΠΙΡΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

R. Harré, *Varieties of Realism*, B. Blackwell, Oxford 1986, σ. 375.

Οί συζητήσεις πού άφοροϋν τόν προσδιορισμό τής φύσης και του χαρακτήρα τής έπιστημονικής γνώσης βρίσκονται στό επίκεντρο του προβληματισμού τής σύγχρονης φιλοσοφίας τής έπιστήμης. Καί όταν λέμε έπιστημονική γνώση, για τήν πλειοψηφία τών σύγχρονων έπιστημολόγων, έννοοϋμε τίς θετικές έπιστήμες και ειδικότερα τή φυσική, ή όποία θεωρείται ότι άποτελεί τό ύπόδειγμα τής «έγκυρης» γνώσης. 'Αλληλένδετα δεμένη μέ τήν προσπάθεια να προσδιορισθεί ο χαρακτήρας τής έπιστημονικής γνώσης είναι ή συζήτηση για τόν όρισμό θεμελιωδών έννοιών, όπως τής μεθόδου τής όρθολογικότητας, τής αλήθειας τής ύπαρξης του έξωτερικού κόσμου ως αντικειμένου τής γνώσης. Γιατί ή έπιστήμη αντιπροσωπεύει τό είδος εκείνο τής γνώσης πού προχωρεί στην άναζήτηση τής αλήθειας ή για άλλους τής πρόβλεψης και για άλλους τής εξήγησης τών φαινομένων, κάνοντας χρήση ενός βασικού εργαλείου πού όνομάζεται έπιστημονική μέθοδος. Χάρη στη χρήση τής μεθόδου αυτής προχωρεί στη δημιουργία ενός διαρκώς αυξανόμενου και συστηματικά όργανωμένου σώματος, τό όποιο συμβάλλει όλο και περισσότερο όχι μόνον στη δυνατότητα πρόβλεψης αλλά κυρίως κατανόησης τής έσωτερικής όρμης τών ποικίλων απόψεων και επιπέδων τής φυσικής πραγματικότητας. 'Η συνειδητοποίηση, λοιπόν, τής έπιτυχίας πού έχει σημειωθεί στό χώρο τών θετικών έπιστημών, ιδιαίτερα μάλιστα από τίς αρχές του αιώνα μας, έχει όδηγήσει άκόμη πιο έντονα στην πεποίθηση για τήν ποιοτική ύπεροχή τής έπιστημονικής μεθόδου πού συνοδεύεται από τήν πίστη για τόν όρθολογικό χαρακτήρα τής έπιστημονικής γνώσης καθώς και για τήν προοδευτική πορεία της μέσα στό χρόνο. Αυτή υπήρξε άλλωστε και ή κλασική αντίληψη για τήν ποιοτική άνωτερότητα τής έπιστήμης έναντι όλων τών άλλων πνευματικών δραστηριοτήτων του ανθρώπινου πνεύματος, όπως ή τεχνική, οι διάφορες μορφές τής τέχνης, ή θρησκεία, ή πολιτική, πού ύποστηρικτές της μπορούμε να βροϋμε ήδη στην αρχαιότητα. Μέ ιδιαίτερη όμως έμφαση άρχισε να κάνει τήν εμφάνισή της μέ τήν επικράτηση τής Νευτωνικής φυσικής βρίσκοντας ύποστηρικτές στό θετικισμό, στο νεο-θετικισμό καθώς και σε σύγχρονους έπιστημολόγους όπως οι K. Popper και I. Lakatos, H. Putnam¹.

Παρόλα αυτά οι σκεπτικιστικές άνησυχίες δέν έπαψαν ποτέ να εκφράζονται. Στίς μέρες μας οι άμφισβητήσεις αυτές πήραν μία πιο συγκεκριμένη μορφή μέσα στό έργο έπιστημολόγων και ιστορικών τής έπιστήμης όπως οι T. Kuhn και P. Feyerabend. Μέ τά νέα δεδομένα στό χώρο τών μαθηματικών και τής φυσικής έπιστήμης, πού προέκυψαν ήδη στον 19ο αιώνα, όπως ή εμφάνιση τών μή-εϋκλείδειων γεωμετριών, και στη συνέχεια ή διατύπωση τής θεωρίας τής σχετικότητας και ή ανάπτυξη τής κβαντικής φυσικής στον 20ό αιώνα, δημιουργήθηκε μία άμφισβήτηση για τήν έγκυρότητα τών κανόνων του παραγωγικού συλλογισμού, για τήν καθολική ισχύ τών αξιωμάτων στό χώρο τών μαθηματικών και τής γεωμετρίας καθώς και για τό περιεχόμενο θεμελιωδών έννοιών, όπως τής αίτιότητας, του ντετερμινισμού, του χρόνου κ.ο.κ. Θα πρέπει να ποϋμε ότι οι άμφισβητήσεις αυτές στό χώρο τής έπιστημολογίας γεννήθη-